

PÉTERFY JENŐ MINT DRAMATURG.

Irói pályája 1874-ben, huszonnégy éves korában indult meg a Pester Lloydba írt zenekritikáival, magyar íróvá pedig négy évvel utóbb lett Csávolszky Lajos Egyetértésében. Itt ötödfél esztendőn át dolgozott, hozzászólva a legváltozatosabb tárgyakhoz, drámához, zenéhez, képzőművészethez, irodalomhoz s különböző tudományos kérdésekhez. Dolgozatainak java-része — másfélszáz cikkének majd kétharmada — mégis a színi referens tollából ered. Munkásságának ez a területe a magyar színikritika történetére nézve mindmáig szinte afféle Senki Szigete-számba ment: Összegyűjtött Munkáinak három kötetébe kilencvenet meghaladó színírálatából mindössze kilenc került bele; s ennyi még hírmondónak is kevés. Pedig akik a Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárában a lepedőnagyságú régi ujság lapjain e dramaturgiai tevékenység nyomait valaha is találkoztak, nyilván megérezték, hogy gyűjteménybe szedve «quantité négligeable» aligha lennének.

Vajthó László Berzsenyi-iskolás maturandus diákjai most lelkes és finomérzékű tanárjuk buzdítására vállvetett munkával lemásolták e színházi érdekű cikkek teljes sorát s belőle annyit, amennyi anyagi teherbírásukból kitelt, sajtó alá rendeztek a maguk költségén a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozatában.¹ Bizonyára maguk fájlalják legjobban, hogy egész anyagukat közzé nem teheték, előszavukban meg is ígérik, hogy ami késik, nem múlik, s akkor majd előttünk áll mindaz, amivel Péterfy a főváros színházi ízlésének ügyét egy lusztrumon át szolgálta. Itt egyelőre harmincnégy, jól megválogatott cikk mutatja be a jeles dramaturgot, kit színikritikánk alig százesztendő múltjában rövid tartamú működése alapján is előkelő hely illet meg.

A figyelmet már maga az az időpont is erősen felkeltheti, melyben Péterfy a színház napi krónikáját jegyezte. Kevéssel munkabálpése előtt húnyt el Szigligeti Ede, ki a Nemzeti Színházban harminc esztendőnél tovább «maga volt a történet, a többiek az epizódok»; utána a Szigligeti-éra legjelentékenyebb epizodistája lett protagonistává: Paulay Ede. Péterfy ez új, nagy régime-nek épen küszöbén indítja útnak referensi tollát s abból, amit színházról ír, a tizenkétéves Paulay-korszak első harmadának mozgalmas képe bontakozik ki előttünk. E színi életünkben csakugyan nem mindennapi jelentőségű időszakról mások tollából is maradtak értékes feljegyzések; Beöthy Zsolt két dramaturgiai könyvének majd egész anyaga ugyanezekre az évekre vonatkozik s akad elég figyelemreméltó az Ábrányi Emil színikritikáiban is, noha ezek — akár maiglan a Péterfyéi — szintén romlandó ujságpéldányokban várják a feltámadást. A Szigligeti-évtizedek műsora és színészete számunkra a Gyulai meg Salamon Ferenc dramaturgiai dolgozatainak két-két kötetében eleven, a Paulay-korra most a Péterfy bírálatainak gyűjteménye lesz az egyik főforrás.

¹ Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. 2. szám. Budapest, 1931.

Paulay egész színházi világa nagyon is függ az egykorú külföldi jelenségektől. Repertoárja, rendezői elvei Bécshez, Laube virágzó Burgszínházához igazodnak. Mint ennél, nála is a francia társadalmi drámára kerül a főszerep, uralkodó planétái: Scribe, Dumas, Sardou és társaik. Péterfynek már széleskörű illetékessége volt ebben a színpadi termésben, korábban, semhogy az a mi színpadunkat is elárasztotta. Vele nem az a típusú napilap-kritikus jutott szóhoz, aki az elébe kerülő könyv vagy színdarab körül pontosan csak annyit tud, amennyit felőle magából a szóbanforgó műből megtudhatni. Nagy műveltségének német, idealisztikus alapjaitól addigra már jókora utat megtett a francia pozitív, szenzualista gondolkozásforma felé, Sainte Beuve-ön, Taine-en túl már javában — s aligha minden szkepszis nélkül — szemlélte a heroikus kritikai harcoknak erősen nyárspolgárius továbbregzését Sarcey-ék körében, ezt a be nem vallott fegyverletételt, mely «a földszinten ülő kispolgár» izlését kezdte tisztelni s a maga ítélkezőjogát feladva, a pusztá deskripcióval bocsátkozott alkuba.

Péterfy nem ily meghunyászkodások embere, azt vallja, hogy a kritikus «nemcsak a közönség izlését követi, hanem az izlést neveli is», ezt magyar elődeitől, Gyulaiéktól is így tanulta. A játékrend tengelyének, a francia tézisdramának megítélésében éles ellentétbe kerül az uralkodó izléssel. A technikai ügyességet a divatos «tétéles»-ektől meg nem tagadja, de ez nem oly erény, mit sokra becsülne. Sardouban szerinte minden megvan, kivéve a művészi igazságot, drámái mag s alakok helyzetét leleményt s helyzeteket ad, élce savát sem Attikából, hanem a boulevardokról nyerte. Dumas is hiába áll ép akkortájt hatásának delelőjén Európa-szerte, hiába tart felolvasásokat mellette s róla Sarcey, hiába beszéli meg hat-hét tárcában egy-egy darabjának morálját, alakjait és technikáját: Péterfy azért még nem vonja diadalszekerét. Pailleron szintén akkor élvezi a közönség legteljesebb kegyét, szívesen nézik azok, «kik könnyen érzékenyülnek és könnyen nevetnek; pedig ezeké a mennyek országa». Benne Péterfy is méltányolja a — csillogó élce feuilletonistát. Mindhármuknak szó esik itt olyan darabjáról is, mely most, ötven év múltán, még mindig él játékrendünkön: a *Kaméliás hölgy*, a *Váljunk el* s az *Ahol unatkoznak* azóta a felújítások egész sorát érte meg. De mit bizonyít ez? Legfeljebb azt, hogy «a földszinten ülő kispolgár» még mindig a helyén ül.

A franciás technikájú dráma magyar változata is Paulay alatt, részben az ő «degyen» szavára születik meg Csiky Gergely műhelyében. Vele állja a versenyt a nemrég megnyílt s most Blaháné népszínműi diadalaival félelmetesen hódító Népszínház ellenében. Csikyról szól Péterfy legelső színbírálata s azután négy év alatt még nyolcszor volt alkalma e ritka termékenységgű szerzővel szóbaállni. A Rákosi—Dóczy-féle neoromantika stíljében tartott *Ellenállhatatlan*-ban örömmel köszönti a mintáitól elütő «egészséges, élettől piros darab»-ot, hanem a döntő sikerű *Proletárok*-on kezdve épen ez «élet-színűség»-gel nem bír megbékülni, a Csiky-féle drasztikus hatások árán. Csiky diadalai a kritikát majdnem elnémítják, jeles tehetségnek, egyetlen számottevő drámaíróknak tartja őt Péterfy is, de ez a tisztelet kritikai hajlamát «nemhogy megölné, inkább fokozza». A finomabb vígjáték stílje Csiky torzító karikatúrájától távol áll. Vajthóék kis gyűjteményében most három Csiky-bírálata olvasható; másik kettő megvan az Összegyűjtött Munkákban, — színikritikáinak magyar részében ez a név épúgy vezet, mint vezetett akkor a színház magyar játékrendjén. Kivüle az egykorú hazai szerzők közül Bartók Lajos, Szigeti József (*Rang és mód*) és Váradi Antal egy-egy darabjáról talál-

ható még itt elevenig ható bírálókat. «Nyujtsák mások a babért, — úgymond Péterfy — mi adjuk hozzá a tövist. Egy kis karcolás jóvérű embernek meg nem árt.»

Az azóta nagyranőtt «ciklus»-okat is Paulay kezdte meg: két egymást követő évben rendezett magyar drámatörténeti sorozatot. Ezekhez Péterfy hét cikkben szólott hozzá, jobbára röviden, de nagy elvi határozottsággal. «Kár a színpadból irodalomtörténeti panorámát csinálni. A színpadnak megvannak törvényei, melyek néha az irodalmi kegyelettel erős ellentétbe kerülnek.» Drámánk fejlődéséről sem lehet így képet adni, még annyit sem, mint a solferinói csatáról van annak, ki egy panoráma üvegén át nézdeli.

A világirodalom klasszikusait — ha nem is ciklusokban — Paulay sűrűn és nagy becsvággyal játszatta; Laube mögött ebben sem akart elmaradni. Péterfy referenci ötfélféle évébe Plautus-, Molière-, Calderon-, Schiller-, Goethe-s különösen Shakespeare-előadások szép számban estek. A *Vízkereszt* bemutatójáról szóló cikkét, mely egyúttal Shakespeare komédiáinak legjobb magyar méltatása, már az Összegyűjtött Munkákba felvették. Itt a *Cymbeline* Imogen-jéről találunk néhány megragadó sort, «kinél gyöngédebb és hősiabb, költőiségben gazdagabb nőalakot még Shakespeare képzelme sem teremtett többet. Csodásan kelt ki a költő képzelmeiből, mint a görög világban Venus Anadyomene a tengerből. A *honey-tongued* Shakespeare legédesebb álmai szótték». Szépen írt *Az állhatatos fejedelem*-ről is, Calderon halála kétszázadik fordulóján, minek megünneplésével Paulay szintén Laube nyomába kelt. «Olyan, — mondja a vallásos romantika ez egyik főművéről — mint valami csúcsaival az égig emelkedő gót templom, melynek félhomályát azonban a déli költészet ragyogó világa eloszlatá.» Molière-nek pedig kivált «tisztaságát» szereti, «melyben az alakok oly elevenen érzik magukat».

Klasszikus műveknek — s különösen a történeti tárgyúaknak — rendezésében Paulayra Laube mellett a meiningeniek stílusa is döntően hatott. Amattól tanulta a szó, a szöveg tiszteletét meg az összjáték nagy, azóta általános tekintélyre emelkedett elvét. Szigligeti aktorainak munkája valóban «egyéni akciók»-ból állt ki, Paulay az együttesből még a legnagyobb színészegyéniségeket is csak kimagaslani engedte, de — «kiugrani» soha. A meiningeniektől pedig leginkább a nagyszemélyzetű történeti drámák színrevitelében s a tömegek hatásos mozgatásában tanult sok jót, noha nem egyszer olyat is, mi későbbi fejleményében a rendezői *hübrisz*, a napjainkig bámult «Cirkus Reinhardt»-ok felé tárt végzetes kaput. Péterfy a rendezés e «mesterfogásai»-t maguktól az elv propagálóitól rendre látta s a róluk írt *A meiningeniek* című hosszabb dolgozata e kis dramaturgiai gyűjteményének egyik legbecsesebb darabja. Éles szemmel észreveszi azt a rendezői «fölség»-et, mely az értéktelen művön lendíthet, de költői alkotásra káros, hatását valósággal agyonüti. «Ahol — mondja — a költő szelleme hatalmas, ott a rendező hagyja a költő kezében az első hegedűt, ő maga szerényen csak a kíséretre szorítkozzék.» A rendezés, ha művészet: diszkrét, ha pedig előretolalkodó, akkor *mesterség*, s az ily rendező néha a neveltség nagyraavagyó ember. A *Julius Caesar* Antonius-jelenetében száz ember hadonázását, «a tempo» morgását és ordítását bámultuk — mondja Péterfy (s bennünket Reinhardt Beketov-cirkuszbéli *Oidipus*-ának rémes emléke gyötör, száz derék budapesti levélhordó felbőszült harcmorajával!). Antonius, a főszemély, «a meiningenieknél háttérbe szorul; a tömegben egy lesz a sok közül; az, ki legtöbbet beszél». A rendező túl akar tenni a költőn s ez mindenkép elhibázott dolog.

Paulay mindezt a túlkapást nyakló nélkül szabadjára nem engedte. Abból, mit az új elvben használhatónak ítelt, többek közt a *Csongor és Tünde* színpadi megoldását hozta létre (munkáját Péterfy finom megjegyzésekkel kíséri). Kár, hogy *Az ember tragédiájá*-nak színrehozatala, Paulay rendezői főműve, Péterfyt már színikritikusi helyén nem találta.

A «mise en scène» kérdései mellett Péterfy tolla az egyes színészi teljesítmények iránt is éber és fogékony. Ha akárhányszor beéri is a színészi résznek szinte a névfelsorolásig szükszavú regisztrálásával: alkalomadtán módját ejti, hogy egyes kiemelkedő alakításokat apróra megbeszéljen, erős szemléletességgel megörökítsen. Világjáró vendégeinkről (Salvini, Rossi, Sarah Bernhardt) ez új kötetben is egész kis tárcákká szélesedő alakítás-elemzést találni s Paulay «nagy» gárdájának főbbjeiről (Szigetiről, Prielle Kornéliáról, Felekiékről, Jászairól, Helvey Lauráról, Ujháziról, Vizváriról, Nádayról, Halmiról stb.) szintén bőven esik jól megfontolt, okos szó. Tanácsai — kivált, ha velük kezdőkhöz fordul — majd mindig a stílustiztelet kérdésébe vágnak. A színpadi noviciák közt akkor indulnak a színiiskolából szárnyrakelő Csillag Teréz és Márkus Emilia kisasszonyok. A *Férjek iskolájá*-ban Csillag k. a. «Isabelle-je nem Molière-nél járt iskolába, hanem valami *Mädchen-Pensionat*-ban tölté ártatlan napjait. Elejétől végig a Benedix stíljében játszott a Molière-é helyett.» *Egmont*-ban meg Márkus k. a. bár sok gonddal adta szerepét, «hiába: Klárika nem Klärchen; az ő naivitása első szerelmi jelenetében a vígjátéki kislányoké volt, nem pedig a Goethe alakjáé.»

Péterfy magával szemben nemcsak a követelményeket szabta magasabbra, mint mai nap átlag a színikritikusok, hanem az «éjjeli kényszermunka» is élesebb váddal gyötörte az iránt, hogy gyors tollal nem szánthat oly mélyen, minőre magában tehetséget érzett. Akkoriban a sajtófőpróbát nem ismerték, a recenzens a látott újdonságról a bemutató éjszakáján írta meg véleményét a másnap reggeli ujságszám tárcarovata részére. Csoda-e, ha ezt rabszolgasorsnak érezte? Ily pontossággal nem kívánhatni vargától sem a cipőt. «Még erjed bennünk — írja — s már tiszta bort követelnek tőlünk.» S hozzá ez a «sarcunka» Péterfynél délelőtti tanítással s napközi intenzív szellemi munkával volt kapcsolatban. Ennyit a harmincéves ember is nehezen bír el, baj nélkül még a Péterfy erős szervezetével sem. Megesett rajta, hogy az éjjeli munkában elejtette a tollat s nem tudott tovább dolgozni. Nem is győz tiltakozni «honi zsurnalisztikánk e rút megszokása» ellen. Így «néha nem szűrődik meg az ítélet; de mindig szenved az alak, melyben az ítéletet kimondjuk. Az esti írást csak az szereti, ki másnap sem akar vagy tud többet mondani, mint közvetlenül az előadás után. S a közönség igazán kívánná a gyors és rossz munkát? Csudálatos éhességben szenvedne esztétikai ítéletek után! Nem, az egész rossz szokás, melytől azonnal elállanánk, hacsak volna a napilapok közt egynéhány, mely többet tartana a *kritika méltóságára*, mint a közönség egy képzelt kívánságára».

Bizonyos, hogy az újságírásból Péterfy — mihelyt Gyulai folyóiratában elhelyezkedhetett — főleg a kritika méltóságának szent nevében ragadta ki magát nyomban és örökre. De amíg napilap szerkesztőségi asztalához volt láncolva, tollát addig is megbecsülte s a hivatását megillető becsülést — ha sor került rá — másoktól is számonkérte. Sor pedig erre akkortájt is csakúgy került, mint akár mai nap. Előfordult, hogy az igazgatóság tapintatlan volt a kritikusokkal szemben. Ilyesmit önérzete meg nem tűrt: «Hát a kritika reklám? Arra való, hogy a közönséget a színházba hozza? Milyen aberitiz-

mus! A kritikának művészi feladata van, az ízlés őre; s a kritika feladata époly lényeges, mint maga a színművészet.

Ma a színházi kritikus akárhányszor béketűrőbb és lemondóbb. Lemond még arról is, hogy «az ízlés őre» legyen. Pedig ezzel a lemondással nem csekélyebb bűnben vállal önkéntes részességet, mint — hogy kelendő fordulattal mondjam — a színházi írástudók árulásában.

Rédey Tivadar.

MEANDER.

*Gyászbarázdát húzott. A márványrögbe
Beszántotta bús álmaít örökre.*

*Az álmokból nőtt júresa rőt virág,
Szár az avar, kígyós akanthusz-ág.*

*Véselt nekik mély masztabát s a holt
Ábrák felett vén görög dalt dúdolt.*

*Különös ábrák, élnek. Az iv alól
Az ember arca mindig kihajol.*

*Megfojtott bimbók, még azonmeleg
Dermedt szárnyak, nagy szürke levelek.*

*Fáradt folyondár, mint vonagló ember
Vonszolja magát. Maga Meander.*

*Véres virág rád néz és súlyt cipel,
Téged vádol borzalomterhével.*

*A semmi, por, halotti szürkeség,
A rohanás, céltalan messzeség.*

*Homlokából miért nőtt e világ,
Kígyós avar, sötét akanthusz-ág?*

*Hol élt, ki volt? Hallgat. S a kő alól
Zúzott homloka némán kihajol.*

Mészáros Sándor.